

Old soldiers never die

Op zoek naar een verklaring voor de disproportionele vergrijzing van het vrijwilligerscorps in Nederland tussen 1985 en 2000

Wim Knulst en Koen van Eijck¹

Summary

Old soldiers never die: In search of an explanation for the disproportionate aging of volunteers in the Netherlands 1985-2000

In this article, two possible explanations for the aging of volunteers are tested using the Dutch Time Budget Studies 1985-2000. The first explanation holds that increasing time pressure among couples aged between 25 and 55 in particular, keeps this group from participating. This could not be corroborated by the data, as voluntary work declined among all population segments observed, irrespective of their combined workload of paid and unpaid labor or their family situation (living alone or with a partner). The second explanation assumes that differences in socialization are responsible for the observed divergence between generations. This was confirmed for most types of voluntary work for both men and women. Younger generations did not increase their participation as they grew older. In most cases, people tended to keep up their level of voluntary activity well into old age.

1. Inleiding en probleemstelling

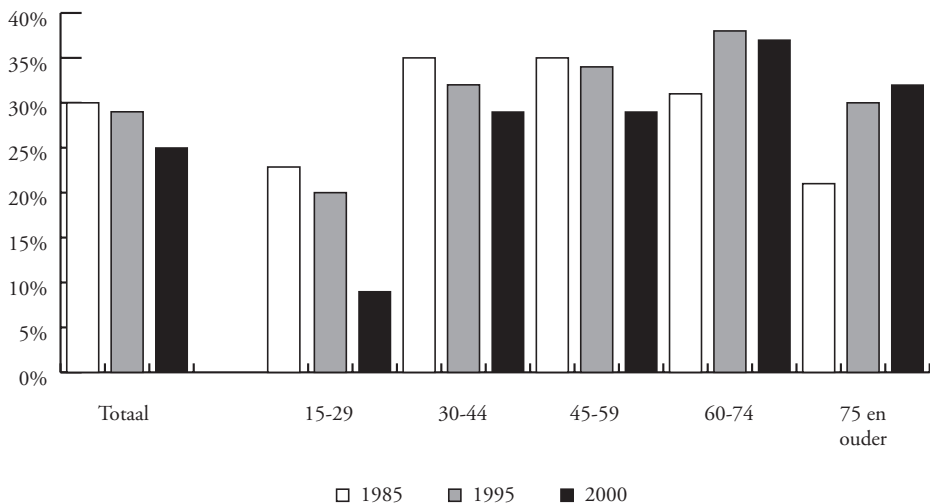
In de recente discussie rond het thema sociale cohesie en sociaal kapitaal gaat veel aandacht uit naar een verklaring voor een onverminderd hoge verenigingsgraad onder de Nederlandse bevolking en de invloed van religie op dit verschijnsel (Bekkers & De Graaf, 2002, Dekker & De Hart, 2002). Aangezien de grote mate van integratie hier de inzet voor het verklarende onderzoek vormt en de onderzoekers zich van survey-materiaal op één tijdstip bedienen, blijft de vraag rusten of de indicaties voor integratie en cohesie over de jaren onveranderd positief zijn gebleven. Er zijn nu duidelijke aanwijzingen dat dit niet langer geldt voor vrijwilligerswerk, een uiting van cohesie die in vergelijking tot nominale lidmaatschappen, relatief sterke offers van de betrokkenen vraagt.

Tot voor kort gold dat Nederland in vergelijking met een aantal Europese landen een hoog percentage vrijwilligers telde. Volgens een survey uit 1994, gehouden onder de bevolking van 25 jaar en ouder uit 9 landen of landsdelen, scoorde Nederland met 37 procent het hoogst, gevolgd door Zweden met 35 procent en Groot-Brittannië met 32 procent (Dekker, 1999).

Voorzover is na te gaan was dit ook geen eenmalige uitschieter. Gegevens afkomstig uit het herhaalde cross-sectionele tijdsbestedingsonderzoek (TBO) onder de Nederlandse bevolking vanaf 12 jaar, toonden aan dat de participatie in vrijwilligerswerk zich tussen 1985 en 1995 op ongeveer hetzelfde hoge niveau had bewogen. Maar de jongste peiling van het TBO uit het najaar van 2000 komt uit op een duidelijk lager participatiegemiddelde dan in de drie voorgaande meetjaren (SCP, 2001). Dit is overigens niet geheel onverwacht. Uit de vrijwilligerspraktijk kwamen in de jaren negentig al berichten als zou het steeds moeilijker worden om jongeren voor vrijwilligerswerk te interesseren. In dit artikel wordt gepoogd de geobserveerde teruggang te verklaren op basis van gedetailleerde herhaalde cross-sectionele gegevens over de tijdsbesteding aan arbeid, zorg, vrijwilligerswerk en andere vormen van (vrije-)tijdsbesteding.

Het TBO uit 1995 wees in vergelijking tot de voorgaande meetjaren ook al op een stagnerende toestroom van jongeren, maar dit werd gecompenseerd door de toestroom van een omvangrijk, actief cohort van 45-plussers (Van Eijck & Knulst, 2001). Figuur 1 laat echter zien dat de teruggang zich in 2000 heeft voorgedaan onder een groter deel van het rekruteringsveld, namelijk alle leeftijdsklassen onder de 60 jaar. De participatiestijging onder het bevolkingssegment van 60 jaar en ouder weegt hier niet meer tegen op. De consequentie hiervan is tevens dat de overgebleven schare van actieve vrijwilligers veel sterker vergrijsde dan de bevolking als geheel. De teruggang annex vergrijzing tekent zich af bij alle takken van vrijwilligerswerk waarover in het TBO vragen zijn opgenomen (Knulst & Van Eijck, 2002), alleen de mate van teruggang is verschillend.

Figuur 1: Deelname aan vrijwilligerswerk in oktoberweek in 1985, 1995 en 2000 naar leeftijd, in procenten

In Putnams beschouwing over mogelijke oorzaken voor de afnemende geneigdheid zich bij verenigingen aan te sluiten noemt hij als eerste: tijdsdruk (Putnam, 1995: 669). Aangezien hij voor

de Verenigde Staten zowel onder fulltime als parttime werkenden een teruggang vaststelt, acht hij deze verklaring niet erg waarschijnlijk. Vrijwilligerswerk vergt echter meer tijd dan lid zijn van verenigingen, zodat we voor een mogelijke verklaring van de ontwikkeling hiervan nog wel degelijk reden zien de mogelijke invloed van toegenomen tijdrestricties verder uit te diepen. In Nederland heeft zich bovendien in de periode 1985-2000 een geprononceerde toename van de werklast in de levensfase tot circa 60 jaar voorgedaan. Deze is het gevolg van een toegenomen last van de *combinatie* van loonarbeid met zorgtaken voor het eigen gezin, die met name het gevolg is van de gestegen arbeidsparticipatie van vrouwen (SCP, 2001). Putnam (1995) signaleert vervolgens een disproportionele teruggang in verenigingslidmaatschappen onder de geboortegolf en de cohorten erna. Hij veronderstelt dat dit verband houdt met verschillen in socialisatie die de achtereenvolgende generaties ondergingen. Ook deze verklaring is relevant voor de Nederlandse situatie bij het vrijwilligerswerk. In het eerste geval – de toegenomen tijdrestricties – zoekt men een mogelijke oorzaak voor de waargenomen verschuivingen bij veranderde omstandigheden in de meest actieve levensfase; in het tweede geval bij een verschil in mentaliteit tussen oudere en jongere generaties.

Uitspraken over veranderingen in deelname aan vrijwilligerswerk door de tijd zijn uiteraard afhankelijk van een definitie en afbakening. De vraag doet zich hierbij voor of het te verklaren fenomeen wel zo eenduidig is. Vrijwilligerswerk is immers geen vastomlijnd instituut maar een verzamelbegrip voor diverse activiteiten. Ingewijden wijzen steeds op verschillen daartussen (Van Daal, 1994; Willems, 1994). Uit voorgaand onderzoek valt op te maken dat bijvoorbeeld vrijwilligers bij de sport of kinderopvang uit een ander bevolkingssegment gerekruteerd worden dan degenen die in verpleeg- of verzorgingstehuizen actief zijn (Van Eijck & Knulst, 2001).

In dit onderzoek is uitgegaan van een tamelijk brede definitie die alle 16 verschillende activiteiten omvat waarover de beschikbare surveydata informatie bieden. Het gaat om de volgende activiteiten: werk voor sportvereniging (1); bure-, bejaarden-, gehandicaptenhulp (2); werk voor kerk en levensbeschouwing (3); hulp op school (4); werk voor hobbyverenigingen (5); werk voor zang-, muziek-, toneelverenigingen (6); hulp bij jeugdwerk, club- en buurthuis (7); werk voor andere culturele vereniging (8); werk voor algemeen maatschappelijk doel (9); overige hulp, telefoondienst en dergelijke. (10); werk voor vak-, werkgevers-, standsorganisatie (11); kinderopvang, crèche (12); werk voor vrouwenbond, -vereniging (13); werk voor politiek (14); oudercommissie, schoolbestuur (15); werk in vrouwenbeweging, -café (16). Deze lijst laat zich reduceren tot een zestal dimensies of hoofdtypen van vrijwilligerswerk: vrijwilligerswerk rondom jeugd, sport, hobby en cultuur (1); kind en school (2); levensbeschouwing, zang en muziek (3); vrouwenvereniging en -actie (4); politiek en belangenbehartiging (5) en hulpverlening en algemeen maatschappelijke doelen (6). Ondanks dit meervoudige karakter van vrijwilligerswerk, zijn uitspraken over een gemiddelde participatie of een gemiddelde trend niet per se onverantwoord of te grof. De dalende trend in de participatie heeft zich bij alle typen vrijwilligersactiviteiten voorgedaan. Bovendien zijn er niet louter verschillen in sociaaldemografische kenmerken tussen de deelnemers aan de diverse typen vrijwilligerswerk, maar zeker ook overeenkomsten (Knulst & Van Eijck, 2002).

2. Beschikbare data

Het onderzoek wordt uitgevoerd op het herhaalde cross-sectionele databestand van het TBO. In de surveys, die sinds 1975 elke vijf jaar in oktober onder de bevolking van 12 jaar en ouder zijn gehouden, wordt de participatie in vrijwilligerswerk telkens op twee manieren gemeten:

- a. In een enquêtevraag antwoorden de ondervraagden bij een 16-tal takken van vrijwilligerswerk of ze eraan deelnemen. Vanaf 1985 (TBO, 1985) is dit steeds op dezelfde manier gevraagd, zodat we 1985 als eerste peiljaar zullen aanhouden.
- b. In een telkens in oktober bijgehouden dagboek hebben de ondervraagden gedurende een week van kwartier tot kwartier al hun feitelijke bezigheden aangekruist. In dit eigenlijke tijdbudgetdeel van het onderzoek zijn vijf soorten vrijwilligerswerk als antwoordmogelijkheid opgenomen, en – indien van toepassing – kruisen respondenten de klokkwartieren van de oktoberweek aan waarin dit het geval is.

Het afnemen van de enquête (a) gaat vooraf aan de week waarin de tijdsbesteding (b) wordt bijgehouden. Beide meetmethoden, die elkaar maar ten dele overlappen, hebben hun merites (en nadelen) en zijn van belang voor kennis over het onderwerp. In 1985 beschouwde 47 procent van de steekproef zich volgens het survey deelnemer bij één of meer van de 16 opgesomde takken van vrijwilligerswerk, in 2000 was dit 34 procent. Deze enquêteresultaten laten vooral bij vergelijking van 1995 en 2000 een sterkere teruggang zien dan de tijdbudgetdata. Deze teruggang komt ons overtrokken voor. De tendentie in het tijdbudgetdeel over de vier metingen geeft volgens ons een betere schatting van de stand van zaken. Daarbij lijkt eerder het cijfer voor 1995 als positieve uitschieter af te wijken van een geleidelijke daling over de gehele periode 1985-1990-2000, dan 2000 als negatieve uitschieter. Gemiddeld over de gehele steekproef liep de aan vrijwilligerswerk bestede tijd terug van 1,5 naar 1,2 uur in de oktoberweek. De door actieven bestede tijd per week daalde in 2000 echter niet ten opzichte van 1995. Nadere inspectie van de relatie tussen beide typen antwoorden leert dat van de groep die zich vrijwilliger noemde (a), in 2000 een groter aandeel dan in voorgaande jaren ook tijdens de week feitelijk actief was geweest. Dit wijst erop dat men zich in 2000 minder snel vrijwilliger noemde als men niet met een wekelijkse regelmaat actief was. In het vervolg van de analyse is gewerkt met een index, geconstrueerd uit een combinatie van beide gegevens.

De actieve vrijwilliger in het algemeen is vastgesteld op basis van antwoorden uit de enquête en het tijdsbestedingsdeel en wel zo dat ondervraagden er ook in een bepaalde mate toe kunnen behoren. De afhankelijke variabele is gemeten met behulp van de volgende ordinale schaal:

- 0: geen opgave participatie, geen gedeclareerde tijd in dagboek;
- 1: wel opgave participatie, maar geen gedeclareerde tijd;
- 2: gedeclareerde tijd minder dan gemiddeld (5 uur per week, incl. vervoer);
- 3: gedeclareerde tijd meer dan gemiddeld.

De TBO-surveys zijn gericht op de integrale tijdsbesteding en bieden daarom maar een paar gegevens die specifiek het vrijwilligerswerk raken. Zo was er geen informatie aanwezig over

motieven van vrijwilligers. Om typen vrijwilligers te onderscheiden, is daarom gezocht naar onderscheiden patronen in soorten vrijwilligerswerk die verricht worden. Met behulp van een principale-componentenanalyse destilleerden we een zestal dimensies, die interesses in bepaalde soorten activiteiten weerspiegelen. Deze zijn te interpreteren als onderscheiden belangen waarmee individuen zich kennelijk verbonden voelen. Tabel 1 geeft een indicatie van het aandeel van de ondervraagden dat aan elk van de zes gevonden soorten vrijwilligerswerk toe te rekenen is. Per soort vrijwilligerswerk zijn hier de respondenten samengenomen die positief scoorden op ten minste één van de items die volgens de factoranalyse bij de desbetreffende dimensie horen.

Tabel 1: Participatie in zes typen van vrijwilligerswerk, 1985-2000, in % van de gehele steekproef

	1985	1990	1995	2000
Jeugd, hobby, cultuur en sport	22%	21%	25%	16%
Sociale hulpverlening, humanitair werk	18%	17%	17%	12%
Godsdienst, religieuze instanties, zang-, muziekvereniging	13%	12%	13%	8%
Kind en school	13%	11%	13%	7%
Politiek en belangenorganisaties	5%	5%	6%	3%
Vrouwenorganisatie en vrouwenactie	3%	3%	2%	1%

BRON: TBO, 1985-2000.

Uit de gepresenteerde indicaties mag men opmaken dat vrijetijdsbesteding (jeugd, hobby, cultuur en sport) samen met hulpverlening en humanitair werk tot de typen vrijwilligerswerk met de grootste aanhang horen. Politiek en belangenbehartiging alsmede organisaties voor vrouwen behoren tot de twee kleinere interessegebieden. Voor alle zes soorten vrijwilligerswerk zien we een daling van het percentage participanten tussen 1985 en 2000, ondanks een tussentijdse opleving in 1995.

3. Theoretische benadering

3.1 Kernvragen en assumpties

Hoewel we dus geen directe informatie over de motieven van de verschillende soorten vrijwilligers hebben, achten we het noodzakelijk om vooraf een hypothetisch antwoord te formuleren op de vraag waarom personen tot vrijwilligerswerk komen. Vervolgens is de eigenlijke vraag voor deze studie hoe de teruggang en de daarbij waargenomen divergentie tussen leeftijdsgroepen in de jongste metingen te verklaren zijn.

3.2 Determinanten van participatie

Richten we ons op de eerste vraag, dan zijn er twee subvragen te onderscheiden:

- a. waarom voelen personen affiniteit met een bepaald doel?
- b. onder welke condities komen sympathisanten in actie als vrijwilliger?

Bij de eerste vraag menen verschillende onderzoekers dat personen tot onbetaalde sociale arbeid worden aangespoord op grond van een religieuze waardenoriëntatie die veelal samengaat met een sterk vertrouwen in de medemens (Uslaner, 1999). Bij deze visie wordt nogal eens impliciet uitgegaan van een enge definitie, die vrijwilligerswerk ten onrechte versmalt tot sociale en humanitaire hulpverlening voor derden. Dit soort van sociaal initiatief is opgezet voor vreemden, dat wil zeggen voor niet-leden van een vertrouwde kring, en in dat verband spreekt Putnam (2000: 22) van *generalized trust* of *bridging*. Het geeft uiting aan vertrouwen omdat het niet berust op een vooropgezet contract met gebruikers van diensten. Als een coöperatief verband gericht is op de belangen van een afgebakende kring en berust op een contract, spreekt hij van *particularized trust* of *bonding*. Dit laatste lijkt ook van toepassing op voorzieningen en diensten die zijn opgezet voor een gemeenschappelijk belang van leden van een vereniging. Bij vier á vijf van de zes hoofdsorten vrijwilligerswerk in het TBO is hiervan sprake. Vrijwilligers zijn in die gevallen de actieve leden van een vereniging of organisatie (vergelijk De Hart, 1999b). Aldus opgevat valt *particularized trust* samen met datgene wat Lindenberg (1982) als *sharing group* betitelde. Pro-deo-arbeid ten behoeve van de onderlinge dienstverlening of de zorg voor het verenigingsapparaat is in het belang van elk lid. Zonder verdere sancties leidt dit echter tot *free-riders*gedrag, waardoor stevast maar enkele leden dit vrijwilligerswerk verrichten en de meeste leden contributie betalen zonder (bij toerbeurt) de benodigde inspanningen te leveren. De theorie die vrijwilligerswerk beschouwt als vertrouwen in vreemden, ingefluisterd door een open religieuze overtuiging, biedt zonder extra assumpties geen verklaring voor deze ongelijke verdeling van de inspanningen, maar zij heeft wel de wind in de rug van de empirie. Gegevens over diverse landen wijzen onverbiddeijk uit dat met name leden van (niet-fundamentalistische) kerken zich door hoge participatiecijfers onderscheiden, ook bij het niet vanuit kerkelijk verband opgezette vrijwilligerswerk (Dekker & De Hart, 2002; Uslaner, 1999). De vraag blijft daarbij waarom gelovigen zich dan niet speciaal bij *generalized trust* (sociale en humanitaire hulpverlening) onderscheiden, maar evenzeer bij vrijwilligerswerk in het teken van *particularized trust*, zoals bij verenigingswerk en politiek- en belangenbehartiging (Bekkers & De Graaf, 2002; Coffé, 2002; Van Eijck & Knulst, 2001).

Een institutionele verklaring zou dit kunnen ophelderen: tot ver in de vorige eeuw werden politiek, belangenbehartiging, ziekenverpleging en ouderenzorg volgens levensbeschouwelijke scheidslijnen verkaveld. Deze verzuiling gold ook voor georganiseerde sociabiliteit en vrijetijdsbesteding en heeft bijgedragen aan het ontstaan van breed vertakte informele netwerken van sympathisanten, met name onder de oudere generatie. Zo'n netwerk levert in één keer een effectief apparaat voor de rekrutering van vrijwilligers op een breed gebied. Bekkers en De Graaf (2002) spreken hier van een 'mobilisatie-effect'. Gelovigen zouden daardoor in sterkere

mate dan leden van een levensbeschouwelijk neutrale instantie, aangesproken kunnen worden op de religieuze opdracht en gecontroleerd op loyaliteit. En uiteraard kent men onderling degenen die daarbij zelden nee verkopen.

Behalve onder actieve leden van een kerkelijk verband, zal affiniteit met een bepaald vrijwilligersdoel tevens aangetroffen worden onder belanghebbenden bij een betreffende dienstverlening. Bij dit laatste denken we bijvoorbeeld aan ouders die meehelpen aan voorzieningen in het belang van de eigen kinderen zoals bij het vrijwilligerswerk rond kind en school of de assistentie bij sport- en hobbyclubs.

Gegeven de affiniteit met een bepaalde zaak is vervolgens de vraag onder welke voorwaarden sympathisanten of belanghebbenden actief zullen worden. We gaan hierbij uit van condities bij de partij die zijn arbeidskracht aanbiedt, en niet van mogelijke eisen bij een vragende partij, omdat we aannemen dat vrijwilligerswerk een aanbiedersmarkt is waar een schaars aantal bereidwilligen per saldo de voorwaarden dicteert. Gegeven een gretige vraag naar diverse capaciteiten en inzetbare hulpbronnen, veronderstellen we dat meestal personen met een surplus aan tijd zich zullen aandienen. Ook anderen wijzen erop dat personen in de zogenaamde derde levensfase, als de beroeps-carrière er goeddeels op zit en hun gezinscyclus de lege-nestfase bereikt, in bijzondere mate geïnteresseerd zijn in een nieuwe functie met contacten (Rapoport & Rapoport, 1978). Dit verband tussen participeren en derde levensfase, zoals ook aangetoond door Wilkinson en Bittman (2000), zal niet van toepassing zijn op de assistentie bij de genoemde voorzieningen voor kinderen. Dit belang is immers gekoppeld aan een voorafgaande fase van het volle nest. Het neemt niet weg dat de gelegenheid hier ook van invloed zal zijn, zodat we in algemene zin aannemen dat personen bij verder overeenkomstige predispositie, vaker in diverse soorten vrijwilligerswerk zullen participeren naarmate ze minder door arbeid en zorgtaken in beslag worden genomen.

3.3 Verklaringen voor de teruggang van de participatie

Personen behorend tot religieuze en politieke verbanden en personen die over een surplus aan tijd beschikken, behoren dikwijls tot de vrijwilligers. Het ligt in de rede mogelijke oorzaken voor veranderingen – de kernvraag – eveneens bij deze kenmerken te zoeken.

- In een eerste hypothese zoeken we de reden ervoor in een *veranderde situatie* en wel de veronderstelling dat samenwonenden in de leeftijd tussen 25 en 55 jaar van dit moment, minder tijd voor vrijwilligerswerk hebben omdat ze meer dan tevoren door de combinatie van arbeid en zorgtaken in beslag worden genomen.
- In een tweede hypothese beschouwen we *verschil in socialisatie* als de belangrijkste reden voor de waargenomen divergentie in deelname tussen ouderen en jongeren. We veronderstellen dat het belang van levens- en wereldbeschouwelijke netwerken onder nieuwe generaties zodanig is afgenomen dat zij zich nauwelijks nog met de oorspronkelijke stromingen en de eraan gelieerde activiteiten identificeren.

Het onderscheid in verklaringsmethode correspondeert met de twee hoofdlijnen die Inglehart (1990) aanhoudt voor een consistente analyse van verschuivingen op basis van herhaalde cross-

sectionele data. In ons geval zijn er twee hypothesen uitgewerkt die elkaar onderling weliswaar beconcurreren, maar niet geheel uitsluiten: tijdgebrek kan een bijkomende reden zijn voor verzwakkende loyaliteit en vice versa.

I. Hypothese van de toegenomen tijdrestricties

Mannen en vrouwen in de leeftijd tot circa 55 jaar worden in Nederland sterker dan tevoren in beslag genomen door hun eigen werk. Sinds midden jaren tachtig steeg de arbeidsparticipatie onder vrouwen en daalde de werkloosheid vooral onder de mannelijke bevolking. Voorts zijn er tegenwoordig minder werknemers die ver voor hun 65e jaar uittreden uit de arbeidsmarkt (WAO of VUT), zodat het reservoir aan vrijgestelde 55-64-jarigen kromp (SCP, 2001). Maar de werklust werd vooral zwaarder in de leeftijd tussen 25 en 55. Mannen en vrouwen worden in die levensfase tegenwoordig beide opgeslokt door de eisen van een beroeps carrière en de opvoeding van kinderen. Het tweeverdienersmodel verving dat van de kostwinner. Vrouwen combineren een deeltijdbaan dikwijls met een grote deeltijdtak in het eigen huishouden; de mannelijke partners veelal een full-time baan met een kleine deeltijdbaan in het huishouden (Van den Broek et al., 2000; SCP, 2001). Ten opzichte van een vroeger kostwinnersgezin kost dit elk lid van een tweeverdienersstel meer tijd omdat elke partner arbeid combineert met zorgtaken. Dit zou de toestroom van vrijwilligers vanuit betrokken groepen in de weg staan. Eerder onderzoek toonde al aan dat juist kostwinnersgezinnen – zonder dubbele taken van de partners – veel vrijwilligers leveren (Van Eijck & Knulst, 2001). Centraal in de hypothese staat dus de aanname dat de restricties veranderd zijn voor de achtereenvolgende cohorten die dezelfde levensfase doorlopen. Voor een groot deel van het rekruteringsveld zouden er meer belemmeringen zijn gekomen. De houding ten opzichte van vrijwilligerswerk zou er niet door zijn veranderd.

II. Hypothese van het socialisatieverschil

Deze hypothese hoort bij het type verklaring dat sociale verschuivingen wel herleidt tot een verschil in houding of voorkeur onder elkaar opvolgende cohorten als gevolg van verschillen in opvoeding en cultuuroverdracht tussen de gaande en komende generaties. De verschuivingen zouden hun beslag krijgen doordat het gedragspatroon van een op een aanvangstijdstip dominerende generatie geleidelijk plaats maakt voor een hiervan afwijkend gedrag van nieuw aantredende generaties (cohortvervanging). Het verschil in gedrag wordt toegeschreven aan socialisatieverschillen tussen oudere en nieuwere generaties (Becker, 1992; Inglehart, 1977; Mannheim, 1952; Putnam, 1995).

Uit onderzoek is bekend dat de aanhang van kerken en levensbeschouwelijke genootschappen sterk vergrijst doordat leden van de nieuwere generaties de kerk vaker de rug toekeerden dan leden van oudere generaties (SCP, 2000). Niet zozeer de teruglopende religiositeit zou de teruggang in het vrijwilligerswerk kunnen verklaren, maar een afnemende identificatie met levens- en wereldbeschouwelijke netwerken. Dit laatste zou verband houden met een verandering in opvoeding en cultuuroverdracht. De generaties die grofweg vóór 1950 werden geboren, zouden met een andere maatschappelijke boodschap zijn gesocialiseerd dan de generaties die erna kwamen. De oudere generaties werd veelal voorgehouden dat zij op grond van geloof, soci-

ale klasse of een combinatie daarvan, tot een club (zuil) behoorden die voor hun maatschappelijk heil ijverde en die hen ertoe verplichtte om zelf aan dit gemeenschappelijk ideaal bij te dragen. Veel leden van de oudere generaties zouden als het ware voorgeprogrammeerd zijn om zich met een gemeenschappelijke zaak te identificeren en gedurende hun verdere leven loyaal blijven aan zo'n missie. Jongere generaties daarentegen, groeiden op in een tijdperk van ontzuiling en ontideologisering. Voor hen bestaat er niet langer een inclusieve club waarmee ze zich identificeren (Beck, 1992; Postman, 1992). Ze zouden verenigingen op een zakelijke manier opvatten als service-instanties en maatschappelijke bewegingen als one-issue verschijnsel. Loyaliteiten zijn hierbij meer divers en tijdelijk van aard.

De hypothese van de divergerende socialisatie voorspelt dat cohorten die nu op jongere leeftijd weinig tot participatie geneigd zijn, dit ook niet op latere leeftijd zullen gaan doen. De verwachting luidt dan dat de groep vrijwilligers verder zal vergrijzen en slinken. Niet of weinig participerende cohorten zullen geleidelijk de sterk participerende vervangen.

4. Resultaten toetsing hypothese van de toegenomen tijdrestricties

4.1 Analysemethode

De beschikbare gegevens zijn data uit vier onafhankelijke steekproeven. Hoewel we respondenten dus niet door de tijd kunnen volgen, is het wel mogelijk om bijvoorbeeld participatiecijfers van steeds andere representanten uit hetzelfde geboortecohort als het ware door de tijd te volgen. Een multivariate analyse, die we hier meestal zullen toepassen, corrigeert voor afwijkingen in de samenstelling van leeftijdsklassen respectievelijk van geboortecohorten naar andere relevante kenmerken. De *TBO's* 1985 ($N = 3262$), 1990 ($N = 3158$), 1995 ($N = 3227$) en 2000 ($N = 1813$) omvatten tezamen gegevens over 10.963 respondenten als wordt uitgegaan van de leeftijd van 16 jaar als ondergrens.

Aan de basis van de hypothese van de toegenomen tijdrestricties ligt de aanname dat een gecombineerde werklust van bijvoorbeeld 50 uur aan arbeid en zorgtaken meer belemmeringen opwerpt dan een mindere werklust en vervolgens dat de effecten van zware of lichtere belasting door de tijd hetzelfde zijn gebleven. Bijgevolg zou dit inhouden dat:

- a. het (gecontroleerde) effect van de omvang van de werklust op de intensiteit van de participatie over de meetjaren min of meer constant is gebleven, dat wil zeggen niet significant veranderde;
- b. de verschuivingen in de participatiecijfers te herleiden zijn tot compositie-effecten, dat wil zeggen tot een groei in de periode 1985-2000 van het aantal samenwonenden met een zware werklust van bijvoorbeeld 50 uur en meer per week;
- c. de deelname aan vrijwilligerswerk specifiek verminderde onder samenwonenden in de leeftijdsklasse waarin de tijdrestricties sterker werden.

De houdbaarheid van a en c zal met behulp van een OLS-regressieanalyse worden getoetst op de samengevoegde data van de TBO's 1985-2000. De afhankelijke variabele bij dit onderdeel is de index voor 'de actieve vrijwilliger in het algemeen' (zie paragraaf 2). Eerder onderzoek naar het profiel van deelnemers aan de zes verschillende typen van vrijwilligerswerk had in alle gevallen sterk negatieve effecten van de gespecificeerde tijdrestricties te zien gegeven en van ongeveer gelijke omvang (Knulst & Van Eijck, 2002). Tegen die achtergrond is er geen reden om aan te nemen dat de invloed van tijdrestricties een verschillende uitwerking heeft voor de diverse soorten vrijwilligerswerk als al rekening wordt gehouden met de invloed van verschillen in samenstelling van de diverse groepen deelnemers. De juistheid van de predicties a en c zal worden afgemeten aan de interactie-effecten van de totale werklast maal jaar van meting op de participatiecijfers. Voor het testen van predictie b berekenen we in welke mate de waargenomen daling van de participatiecijfers uit het tijdbudgetdeel van de TBO's herleid kan worden tot een toename van het aantal personen met een hoge werklast in 2000 (analyse van compositie-effecten).

4.2 Toetsingsresultaten

Ad a

Tijdrestricties blijken van grote invloed te zijn op verschillen in (de mate van) deelname. De vraag of het effect van werklast over de jaren ongeveer constant is gebleven, is eerst onderzocht voor de gehele populatie (van 16 jaar en ouder) en vervolgens voor mannen en vrouwen afzonderlijk. In de drie berekeningen is eerst gelet op het tijdsbeslag van alle werkzaamheden tezamen (arbeid, zorgtaken plus eventuele onderwijsverplichtingen) en vervolgens apart op de effecten van arbeid en van zorgtaken. Het analysefragment met de kerngegevens is in tabel 2 weergegeven. De variabelen waarvoor gecontroleerd is, zijn onder de tabel vermeld.

Het bovenste deel van de tabel wijst uit dat het effect van de totale werklast over de jaren significant toenam. Dit resultaat is het saldo van een significant negatief interactie-effect bij de mannen en een zeer zwak – niet significant – interactie-effect bij de vrouwen. De uitslag bij de mannen is in het nadeel van de hypothese omdat deze aangeeft dat het (negatieve) effect van de werklast op de participatie van mannen bij de recentere waarnemingen wat toenam.

Eén uur meer besteed aan zorgtaken heeft in 1985 een enigszins sterker negatief effect op de participatie-index dan één uur meer besteed aan arbeid, zo leren ons de hoofdeffecten uit het onderste deel van tabel 2. Gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten laten echter het omgekeerde zien (Knulst & Van Eijck, 2002: 91), aangezien arbeidsuren een aanzienlijk bredere range hebben dan uren besteed aan zorgtaken. Ten opzichte van de situatie in 1985 is het negatieve effect van de arbeidstijd bij mannen in latere waarnemingen significant toegenomen, conform de indicatie uit het bovenste deel van de tabel. Dankzij hen is ook het interactie-effecten voor beide seksen samen weer significant negatief. Bij de mannen zou dit al wijzen op verminderde bereidheid bij gelijke omstandigheden en dus op de onwaarschijnlijkheid van hypothese I. Alleen op basis van deze informatie valt dit, zoals aangegeven, nog niet uit te maken.

Tabel 2: OLS-regressieanalyse, hoofdeffect van de werklust, respectievelijk interactie-effect werklust x jaar op de index voor intensiteit participatie in vrijwilligerswerk in het algemeen 1985, 1990, 1995, 1995, 16 jaar en ouder

	index actieve vrijwilliger in het algemeen: 0 → 3.		
	m+v b	mannen b	vrouwen b
<i>1) Alle verplichtingen samen</i>			
Tijdsbeslag alle verplichtingen: 0 → max	-0,012**	-0,009**	-0,017**
Jaar van meting: 1985 → 2000	0,001	0,049	-0,070
Jaar x alle verplichtingen	-0,001*	-0,002**	0,000
<i>2) Arbeid en zorg apart</i>			
Tijdsbeslag arbeid: 0 → max	-0,008**	-0,005**	-0,010**
Tijdsbeslag zorgtaken: 0 → max	-0,011**	-0,012**	-0,016**
Jaar van meting: 1985 → 2000	-0,039	-0,013	-0,081*
Jaar x arbeidsuren	-0,001*	-0,002*	-0,001
Jaar x zorguren	0,000	0,000	0,001

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

^a Gecontroleerd voor effecten van demografische gegevens (seks (alleen eerste kolom), leeftijdsklasse, gezinsomvang), sociaal-economische positie (rolpatroon huishouden, hoofdtaak, gezinsinkomen), culturele achtergrond (opleidingsniveau, diversiteit van vrijetijdsgedrag exclusief vrijwilligers- of verenigingswerk, mate van bezoek culturele instellingen, tijd besteed aan tv-kijken), levensbeschouwelijke en politieke affiliaties (mate van religiositeit, politieke voorkeur) tijd-restricties (tijd besteed aan nachtrust) en een correctie voor uitschieters in 1995 via de dummy 'peiljaar 1995'.

BRON: TBO, 1985-2000.

Ad b

De participatie in vrijwilligerswerk kan onder de mannen enigszins zijn afgenomen omdat dezelfde tijdrestricties bij hen over de jaren zwaarder zijn gaan wegen. Of dit verantwoordelijk is voor de gehele teruggang is twijfelachtig, des te meer omdat het effect van de werklust voor vrouwen schijnbaar niet veranderde. Bovendien kan er nog sprake zijn geweest van een over de gehele linie gedaalde bereidheid. Toets b wordt daardoor geenszins overbodig: in welke mate kan de gedaalde participatie herleid worden tot een groei van het aantal personen met een hoge werklust? De informatie hierover staat in tabel 3. De respondenten uit 1985 en 2000 zijn ingedeeld naar het aantal uren dat al hun werkzaamheden kostte, en dit is steeds gedaan voor vier leeftijdsklassen. Bij de leeftijdsklasse van 60 jaar en ouder, met uiteraard veel gepensioneerden, is omwille van de celvulling de werkbelasting niet in vieren maar in tweeën opgedeeld.

Tabel 3: Samenstelling van de steekproeven in 1985 en 2000 naar het tijdsbeslag van alle verplichtingen (per week) per leeftijdklasse Onderaan: voorspeld aantal (%) actieve vrijwilligers respectievelijk de voorspelde gemiddelde aan vrijwilligerswerk bestede tijd in 2000 op basis van compositie-effecten in 2000

	participatie in 1985		aandeel in de steekproeven		
	% deelnemers	bestede tijd	1985=100	1985	2000 1985=100
<i>Tot en met 29 jaar</i>					
tot 30 uur	23%	1,4		4%	3% 69
30-44 uur	26%	0,9		11%	5% 47
45-54 uur	24%	1,1		11%	7% 69
55 uur en meer	20%	0,4		8%	9% 111
<i>30-44 jaar</i>					
tot 30 uur	38%	2,5		2%	2% 85
30-44 uur	46%	2,3		8%	4% 56
45-54 uur	39%	1,9		10%	8% 86
55 uur en meer	25%	0,9		7%	15% 196
<i>45-59 jaar</i>					
tot 30 uur	41%	3,6		5%	6% 113
30-44 uur	35%	2,0		7%	7% 108
45-54 uur	31%	1,4		5%	6% 133
55 uur en meer	29%	1,7		2%	6% 228
<i>60 jaar en ouder</i>					
Tot 30 uur	30%	2,2		12%	12% 98
30 uur en meer	29%	1,1		8%	9% 121
Totaal	30,5%	1,58		100%	100%
Voorspeld % deelnemers in 2000 op basis van compositie-effecten	29,9%		98		
Waargenomen in 2000	25,0%		82		
Voorspelde bestede tijd in 2000 op basis van compositie-effecten		1,55	98		
Waargenomen in 2000		1,31	83		

BRON: TBO, 1985, 2000.

Tabel 3 laat zien dat de groepen met het grootste tijdsbeslag van werkzaamheden in alle onderscheiden levensfasen toenamen. Personen met een werkbelasting van 55 uur en meer waren in 2000, conform de eerder aangehaalde indicaties, sterk geconcentreerd in de bevolking tot en met 45 jaar; bijna tweederde (62 procent) van de groep van de sterkst belasten was onder de 46 jaar. Gegroeide aantallen met een lichte belasting zijn alleen onder de leeftijdsklassen van 45 jaar en ouder te vinden. Ook dit is een belangrijk gegeven. Behalve met werkbelasting dient immers ook met veranderingen in de leeftijdssamenstelling van de bevolking op de twee tijdstippen rekening te worden gehouden. Aangezien het deel van 45 jaar en ouder in 1985 al relatief veel vrijwilligers leverde, zou een vergrijzing van de bevolking, ceteris paribus, gunstig zijn geweest voor de participatie in vrijwilligerswerk. De gegroeide omvang van het oudere volksdeel zou de gevolgen van een toegenomen werkdruk bij anderen kunnen temperen.

Welke consequenties zouden genoemde compositieveranderingen gehad hebben voor de participatiecijfers, aangenomen dat de participatiegeneigdheid naar leeftijdsklasse en werklust constant zou zijn gebleven? Om dit na te gaan, zijn de deelnamepercentages en de tijdsbesteding van de verschillende segmenten van de bevolking die in de tabel worden onderscheiden, binnen elk segment constant gehouden en geprojecteerd op de bevolkingssamenstelling in 2000. Het betreft dus een simulatie: gesteld dat de participatie per segment gelijk was gebleven, hoe had deze zich dan puur op basis van veranderingen in de bevolkingssamenstelling ontwikkeld? De effecten zijn geschat voor het percentage actieve vrijwilligers en voor de gemiddelde tijd besteed aan vrijwilligerswerk per hoofd. In het onderste deel van tabel 3 zijn beide schattingen weergegeven. Per saldo zou het voorspelde percentage actieven in 2000 nauwelijks zijn teruggelopen (van 30,5 naar 29,9 procent), evenals de voorspelde tijd besteed aan vrijwilligerswerk (van 1,58 naar 1,55 uur). Voor beide indicatoren bedraagt de voorspelde teruggang slechts zo'n 2 procent, hetgeen goeddeels te danken is aan het tegenwicht van het gegroeide aantal personen uit de sterk participerende leeftijdsfasen van 45 plus. Niettemin liep in werkelijkheid het aantal actieven in een week met 18 procent terug en de bestede tijd per hoofd met 17 procent. De waargenomen teruggang was derhalve veel sterker dan strikt aan verschuivingen in de totale werklust en leeftijdssamenstelling zou zijn toe te schrijven. Deze toets biedt daarom geen steun voor de hypothese. De participatie daalde bovendien over de gehele linie, dus bij elk van de onderscheiden klassen van werkdruk.

Ad c

Ten slotte kijken we nog wat gedetailleerder naar feitelijke veranderingen onder leeftijdsklassen die, in vergelijking met hun evenknieën in 1985, thans vaker leven onder een sterke tijdsdruk van de combinatie van arbeid en zorgtaken. Effecten daarvan zouden speciaal bij gehuwden en samenwonenden in de levensfase tussen 30 en 45 verwacht mogen worden. In de analyse hebben we de drukke levensfase ruimer afgebakend – 26 tot en met 55 jaar – en vervolgens in drie klassen van 10 jaren opgesplitst. Elk van die 10-jaarsklassen is daarna weer opgedeeld in samenwonend versus alleenwonend. Dit laatste onderscheid is niet aangebracht bij de eraan voorafgaande leeftijdsklasse van 16-25 jarigen (tevens referentiegroep voor de dummyvariabelen) en evenmin bij de erop volgende leeftijdsklassen van 55-75 jaar en van 76 plus. De leeftijdsklassen

Tabel 4: OLS-regressieanalyse, hoofdeffecten van de leeftijdsklassen, respectievelijk interactie-effecten van leeftijdsklassen $\times$ jaar op de index voor intensiteit participatie in vrijwilligerswerk in het algemeen, 1985, 1990, 1995, 1995, 16 jaar en ouder (regressiecoëfficiënten)

	index actieve vrijwilliger in het algemeen		
	man + vrouw	mannen	vrouwen
<i>Controlevariabelen:</i>			
Sekse: vrouw	-0,010		
Minihuishouden	-0,022	0,007	-0,035
Ouder(s) met thuisw. kinderen	0,197**	0,157**	0,236**
Laag gezinsinkomen	0,071**	0,050	0,093**
Traditioneel kostwinnersgezin	0,137**	-0,009	0,298**
Uitkeringsgerechtigde	0,366**	0,444**	0,253**
Studerend	0,116**	0,148*	0,071
Opleidingsniveau	0,051**	0,059**	0,046**
Diversiteit vrijetijdsbesteding	0,046**	0,042**	0,048**
Hoeveelheid vrije uren excl. vrijwilligerswerk	-0,005**	-0,005**	-0,007**
Uren besteed aan televisiekijken	-0,020**	-0,020**	-0,022**
Freq. uithuizige cultuurparticipatie	-0,037*	-0,033	-0,035
Uren nachtrust	-0,011**	-0,012**	-0,012**
Dummy meetjaar 1995	0,169**	0,136**	0,204**
<i>Hoofdeffecten, ref: 16-25 jaar:</i>			
26-35 jaar alleenwonend	0,080	-0,054	0,278
26-35 jaar samenwonend	0,093	0,141	0,045
36-45 jaar alleenwonend	-0,147	0,024	-0,667
36-45 jaar samenwonend	0,326**	0,421**	0,259*
46-55 jaar alleenwonend	0,582**	-0,199	1,502**
46-55 jaar samenwonend	0,345**	0,436**	0,260*
56-75 jaar	0,550**	0,467**	0,671**
76 en ouder	0,293*	0,268	0,363
Jaar van meting 1985 $\diamond$ 2000	-0,113**	-0,135**	-0,090**
<i>Interactie-effecten:</i>			
Jaar x 26-35 alleenwonend	0,047	0,109	-0,054
Jaar x 26-35 samenwonend	-0,030	-0,031	-0,040
Jaar x 36-45 alleenwonend	0,178*	0,090	0,379*
Jaar x 36-45 samenwonend	-0,003	-0,010	-0,008
Jaar x 46-55 alleenwonend	-0,066	0,190	-0,374**
Jaar x 46-55 samenwonend	0,036	0,026	0,049
Jaar x 56-75	0,077**	0,141*	0,014
Jaar x 76 en ouder	0,136*	0,152	0,116
Verklaarde variantie (adj)	10,1%	10,5%	10,9%

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

BRON: TBO, 1985-2000

van 55 jaar en ouder zijn opgenomen als testcases. Als de hypothese van de toegenomen tijdsdruk juist is, zullen hiervan bij de samenwonende 26-55 jarigen wel effecten te vinden zijn, maar niet bij de groepen ouderen. Onder de bewuste groepen in de drukke levensfase zou de participatie meer dan trendmatig zijn gedaald. De resultaten zijn weergegeven in tabel 4.

Het bovenste deel van de tabel toont de effecten van de controlevariabelen. Het beeld van de actieve vrijwilliger wordt hier nog eens duidelijk: personen uit een traditioneel gezin met een bovengemiddelde opleiding en een divers vrijetijdspatroon met weinig tijd voor tv en nachtrust. Ook religieuze betrokkenheid en confessionele partijvoorkeur blijken sterke positieve effecten te hebben, maar deze variabelen zijn niet opgenomen in tabel 4 omdat ze de leeftijdseffecten mogelijk deels verklaren. De eigenlijke hoofdeffecten laten wederom zien dat personen van 36 jaar en ouder in 1985 veelal intensiever participeerden dan de referentiecategorie van 16-25 jaar. In het onderste tabeldeel blijken de effecten van enkele van de onderscheiden groepen significant te zijn veranderd ten opzichte van de aanvangssituatie. Onder die veranderingen treffen we echter geen enkele significante daling onder de 26-55-jarige samenwonenden aan. Bij de mannen werd de groep van 56-plus actiever. Bij de vrouwen werden de alleenwonenden van 36-45 jaar actiever ten opzichte van 1985 en de alleenwonenden van 46-55 jaar juist minder actief. Het geheel ontbreken van negatieve interactie-effecten bij de samenwonende 26-55 jarigen is in tegenspraak met de hypothese die de toegenomen tijdsdruk speciaal bij deze groepen verwacht. Deze uitkomst, gevoegd bij die van de test onder b, geeft reden om de hypothese van de toegenomen tijdsdruk te verwerpen.

5. Resultaten toetsing hypothese van de divergerende socialisatie

5.1 Analysemethode

De vraag of de participatiecijfers van oudere en nieuwere generaties over de jaren aan een patroon van divergerende socialisatie beantwoorden, laat zich eveneens schatten aan de hand van interactie-effecten op het participatiegemiddelde over de periode 1985-2000, nu die van geboorteperiode maal meetjaar. Als het waar is dat verschillen in socialisatie de veronderstelde gevolgen inhouden voor participatie in vrijwilligerswerk, zou dat betekenen dat leden van de geboortecohorten die opgegroeid zijn onder de veronderstelde positieve socialisatievoorwaarden, dus die geboren werden tot aan de jaren vijftig, de intensiteit van participatie bij het ouder worden tussen 1985 en 2000 hebben gecontinueerd. Leden van de geboortecohorten opgegroeid zonder de veronderstelde positieve socialisatievoorwaarden, dus geboren na de jaren vijftig, zouden hun lage participatie bij het ouder worden tussen 1985 en 2000 hebben aangehouden.

Het eerste kan een gevolg zijn van het tweede: zonder aflossing door jongeren kunnen oudere vrijwilligers op hun post zijn gebleven. Niet-significante interactie-effecten bij nieuwe cohorten (of significant *negatieve* interactie-effecten) wijzen op continuïteit van een (laag) participatieniveau door de tijd, en op juistheid van de hypothese. Doorgaan op oudere leeftijd heeft zijn

grenzen: een dalende participatie tussen 1985 en 2000 bij het oudste geboortecohort hoort bij een natuurlijk verloop en staat niet op gespannen voet met de socialisatiehypothese. Wisseling van de wacht, bijvoorbeeld een tussen 1985 en 2000 gedaalde participatie bij geboortecohort 1940-1954 tegelijkertijd met een gestegen activiteit bij het geboortecohort 1955-1969, zou op de onjuistheid van de hypothese wijzen.

Aan de hand van de vier peilingen volgt men als het ware representanten van geboortecohorten bij de transitie naar een 15 jaar oudere leeftijd. In de analyse zijn vijf cohorten geselecteerd te weten met de geboortejaren: vóór 1925, 1925-1939, 1940-1954, 1955-1969 en van na 1969. Hieruit zijn vier dummyvariabelen geconstrueerd met geboortecohort 1925-1939 als referentiecategorie. Verandering in gezinssituatie en tijdrestricties zijn inherent aan een transitie in de levensloop. Voor deze kenmerken is daarom niet gecontroleerd in het analysemodel. Voor religieuze betrokkenheid en confessionele partijvoorkeur zijn geen controles opgenomen vanwege de veronderstelde samenhang met het geboortjaar. Socialisatie-effecten worden hier dus geoperationaliseerd als algemene cohort-effecten, waarbij de rol van variabelen als religie niet expliciet getoetst wordt.

In verband met de gestegen arbeidsparticipatie zal met name de levensfase tussen 30 en 45 voor vrouwen van geboortecohort 1940-1954 anders zijn verlopen dan voor vrouwen van geboortecohort 1955-1969. Een vergelijkbare toename van de arbeidsparticipatie heeft zich onder de achtereenvolgende cohorten mannen niet voorgedaan. Het begin van de lege-nestfase respectievelijk de pensionering heeft voor (oudere cohorten van) mannen en vrouwen mogelijk ook uiteenlopende gevolgen. Dit alles geeft reden om de analyse voor mannen en vrouwen apart uit te voeren, dus voor tweemaal vijf geboortecohorten. Ook zullen de socialisatievoorwaarden vermoedelijk niet voor elk type vrijwilligerswerk even cruciaal zijn geweest. Zo hebben we eerder gezien dat bijvoorbeeld de vrijwilligers op het gebied van kind en school jonger zijn dan de overige typen, omdat deze activiteit sterk aan de gezinssituatie gebonden is (Knulst & Van Eijck, 2002). Daarom zullen we de participatiecijfers en de uitkomsten voor de cohorten voor elk van de zes hoofdtypen van vrijwilligerswerk afzonderlijk analyseren. Daarnaast kijken we uiteraard ook naar de effecten op de algemene participatie-index.

5.2 Uitkomsten

De analyseresultaten waarbij de twee criteria uit paragraaf 5.1 in één keer zijn onderzocht, zijn in tabel 5 vermeld. Ook hier gaat het om de relevante fragmenten uit elk van de 13 geschatte regressiemodellen. Eerst zijn steeds de hoofdeffecten van de diverse geboortecohorten – verwijzend naar de situatie in 1985 – afgedrukt, vervolgens de interactie-effecten.

Bij de hoofdeffecten zullen we hier niet lang stilstaan. Deze verwijzen naar participatieverschillen volgens geboorteperiode in de aanvangssituatie van 1985. Ten opzichte van het referentiecohort 1925-1939 participeerden de geboortecohorten 1955-1969 en van na 1969 in verschillende gevallen significant lager. Dat geldt opmerkelijk genoeg niet voor het hier als oudste onderscheiden geboortecohort van vóór 1925. Alleen voor de vrouwen zien we dat degenen die geboren zijn voor 1925 significant minder actief zijn op het terrein van jeugd, sport, hobby en

Tabel 5: OLS-regressieanalyse, hoofdeffecten van de geboortecohorten, respectievelijk interactie-effecten van geboortecohorten $\times$ jaar op de algemene participatie-index en op de participatie in de zes typen van vrijwilligerswerk^a 1985, 1990, 1995, 2000, 12 jaar en ouder^a

	actieve vrijwilli- ger in het algemeen	jeugd, sport, hobby en cultuur	kind en school	levens- besch. zang en muziek	vrouwen- vereniging en -actie	politiek en belangen- behar- tigging	hulpverl. en alg. maatsch. doelen
MANNEN							
<i>Hoofdeffecten, ref 1925-1939:</i>							
Voor 1925: niet-wel	-0,028	-0,126	0,086	0,562**		0,091	-0,224
1940-1954: niet-wel	0,015	0,097	0,378**	0,118		0,427**	-0,286**
1955-1969: niet-wel	-0,387**	-0,129	0,000	-0,029		0,052	-0,229*
Na 1969: niet-wel	-0,293*	-0,458**	0,074	-0,013		0,024	-0,311*
Jaar van meting 1985 → 2000	0,031	-0,070	-0,008	0,045		0,012	-0,007
<i>Interactie-effecten:</i>							
Voor 1925 x jaar	0,010	0,041	-0,044	-0,209**		0,027	0,178**
1940-1954 x jaar	-0,087*	-0,007	-0,071*	-0,105**		-0,091	0,003
1955-1969 x jaar	-0,043	0,033	-0,002	-0,071		-0,067	-0,036
Na 1969 x jaar	-0,140**	0,078	-0,054	-0,067		-0,080	-0,037
VROUWEN							
<i>Hoofdeffecten, ref 1925-1939:</i>							
Voor 1925: niet-wel	0,191	-0,215*	0,105	0,274*	-0,220	-0,105	-0,007
1940-1954: niet-wel	0,111	0,095	0,820**	-0,074	-0,409**	0,035	-0,552**
1955-1969: niet-wel	-0,431**	-0,134	0,261*	-0,150	-0,453**	-0,044	-0,663**
Na 1969: niet-wel	-0,124	-0,029	0,270*	-0,069	-0,468**	-0,006	-0,694**
Jaar van meting 1985 → 2000	0,008	-0,062*	0,047	0,005	-0,097*	-0,034	-0,076*
<i>Interactie-effecten:</i>							
Voor 1925 x jaar	-0,077	0,048	0,000	-0,111*	0,061	0,037	-0,027
1940-1954 x jaar	-0,097*	-0,027	-0,237**	-0,027	0,078	-0,010	0,119**
1955-1969 x jaar	0,029	0,057	0,033	-0,048	0,073	0,009	0,053
Na 1969 x jaar	-0,140**	0,023	-0,083	-0,070	0,061	-0,011	0,042

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$.

^a In deze analyse zijn dezelfde controlevariabelen opgenomen als in tabel 2 (zie noot aldaar), m.u.v. sekse, leeftijdsklasse en indicatoren voor gezinscyclus en tijdsbeslag van verplichtingen, die in deze context zijn opgevat als inherent levensloopkenmerk. De variabele urbanisatiegraad woonplaats is hier extra opgenomen vanwege de verwachte verschillen in woonomgeving van de uiteenlopende vrijwilligertypen.

BRON: TBO, 1985-2000.

cultuur dan de jongere vrouwen uit het cohort 1925-1939. Op het gebied van levensbeschouwing, zang en muziek is het oudste cohort juist het actiefst, ook bij de mannen.

Gegeven de verschillen bij aanvang, willen we vaststellen of de patronen in participatie sindsdien in significante mate veranderden. Uit het onderste deel van de gepresenteerde data blijkt dat dit bij de mannen in geen van de zes onderzochte gevallen in de voorspelde richting voorkwam. Dit is vijf keer in overeenstemming met de hypothese. Bij het vrijwilligerswerk rond kind en school is het beeld twijfelachtig en dus onbeslist: het cohort 1940-1954, dat zich aanvankelijk door een hoge mate van participatie onderscheidde, deed dit in de erop volgende jaren steeds minder. Dit patroon ligt hier voor de hand als men bedenkt dat het hier overwegend ouders van schoolgaande kinderen betreft. Omdat er geen toegenomen participatie vanuit de jongere cohorten tegenover staat, is het beeld maar deels in strijd met dat van de hypothese. Andere significante veranderingen ten opzichte van de aanvangssituatie zijn met name te vinden bij de oudste mannencohorten. Opmerkelijk is dat het oudste mannencohort een stijging laat zien bij het vrijwilligerswerk met betrekking tot hulpverlening en algemeen maatschappelijke doelen. Bij het vrijwilligerswerk rond levensbeschouwing, zang en muziek daalde het aanvankelijke sterk positieve effect; bij sociale en humanitaire hulpverlening wordt het sterk negatieve effect uit 1985 in positieve richting gecorrigeerd. Bij levensbeschouwing, zang en muziek zien we ook het cohort 1940-1954 terugtreden. Omdat dit cohort ook bij kind en school de deelname heeft teruggeschroefd, zien we hier ook een negatief interactie-effect op de index voor de actieve vrijwilliger in het algemeen. Door het tegelijkertijd uitblijven van enige participatie-toename onder jongere cohorten, zijn de patronen bij de beschouwde typen van vrijwilligerswerk in overeenstemming met de hypothese. De algemene participatie-index laat zelfs een negatief interactie-effect zien voor het cohort geboren na 1969.

De uitslagen bij de vrouwen geven een soortgelijk beeld te zien. Ook hier is het enige positieve interactie-effect geen indicatie voor een patroon van aflossing. Vrouwen uit het cohort 1940-1954 zijn zich significant meer gaan inzetten voor hulpverlening en algemeen maatschappelijke doelen. Mogelijk lossen zij hiermee het referentiecohort 1925-1939 af, maar van een daadwerkelijk patroon van aflossing is al met al geenszins sprake. Daarnaast zien we enkele voorbeelden van terugtreden, onder het oudste cohort (bij levensbeschouwing, zang en muziek) en het cohort 1940-1954 (bij de actieve vrijwilliger in het algemeen en de vrijwilligers rond kind en school). Net als bij de mannen, geldt ook hier dat het interactie-effect voor de actieve vrijwilliger in het algemeen significant negatief is voor het jongste cohort. Al met al wijst niets erop dat de jongere cohorten het vrijwilligerswerk dat blijft liggen door uittreding van de ouderen, overnemen.

6. Conclusie en discussie

In dit artikel stelden we ons voor de opgave een verklaring te vinden en te toetsen voor de dalende deelname aan het vrijwilligerswerk in Nederland. Voor dit doel hebben we de herhaalde cross-sectionele data van het landelijke TBO sinds 1985 gebruikt. De participatie in het vrijwil-

ligerswerk onder de Nederlandse bevolking blijkt in 2000 ten opzichte van de voorafgaande vijfjaarlijkse peilingen te zijn afgenomen. Vrijwilligerswerk kent weliswaar diverse vormen, maar ook als die verscheidenheid tot zes hoofdtypen wordt gereduceerd, blijkt er bij al die typen sprake te zijn geweest van teruggang. Uitzonderingen zijn alleen te vinden als de groepen deelnemers naar leeftijd worden opgedeeld: onder de bevolking van 60 jaar en ouder is de participatie niet afgenomen.

In een eerste hypothese zochten we de reden ervoor in het vlak van *de tijdrestricties*, in een tweede hypothese beschouwden we *verschil in socialisatie* (tot uiting komend in algehele cohort-verschillen), als de belangrijkste reden voor de waargenomen divergentie in deelname tussen ouderen en jongeren. Wat de eerste hypothese betreft stelden we vast dat de teruggang in het vrijwilligerswerk in hoofdzaak niet te herleiden valt tot een toegenomen tijdgebrek onder het bevolkingssegment van samenwonenden in de leeftijd tussen 25 en 55 jaar. Hoewel de werklast onder dit segment het meest toenam, met name door de gecombineerde last van arbeid én zorgtaken, daalde de participatie tussen 1985 en 2000 onafhankelijk van het tijdsbeslag van arbeid en zorgtaken. Ten aanzien van de hypothese van de divergerende socialisatie zijn er in tabel 5 in totaal 13 cases geëvalueerd: zes bij de mannen en zeven bij de vrouwen. Elf van de 13 geanalyseerde participatieverschillen over de periode 1985-2000 wijzen in de richting van deze hypothese. In de categorie hulpverlening en algemeen maatschappelijke doelen zien we weliswaar twee positieve interactietermen (het oudste mannencohorten en het vrouwencohort van 1940-1954), maar in beide gevallen gaat het om cohorten die nog opgroeiden onder de positieve socialisatievoorwaarden. Bij de vrouwen zou dit ene effect kunnen duiden op wisseling van de wacht met het voorgaande cohort.

Bij haast alle gevallen – en zowel bij mannen als vrouwen – troffen we een cohort met geboortejaren van 1925 en vroeger, dat in 2000 nog van geen ophouden weet. Op het gebied van sociale hulpverlening en humanitair werk bleken de mannen uit dit geboortecohort in 2000 zelfs actiever te zijn geworden. Ophouden zo rond het 75e jaar blijkt voor tamelijk wat vrijwilligers niet langer gebruikelijk te zijn. Het doet denken aan een populair marslied van de geallieerden uit de beide wereldoorlogen: *Old soldiers never die*.

Noten

1. Wim Knulst en Koen van Eijck zijn als hoogleraar respectievelijk universitair docent verbonden aan het Departement Vrijetijdwetenschappen van de Universiteit van Tilburg. Correspondentie richten aan Wim Knulst, Departement Vrijetijdwetenschappen, Universiteit van Tilburg, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg (W.P.Knulst@UvT.nl).
2. Het aantal personen dat in Nederland bij één of meer verenigingen is aangesloten, is overigens niet gedaald in de afgelopen decennia, ook niet als service-lidmaatschappenservicelidmaatschappen zoals bij ANWB en omroeporganisaties buiten beschouwing blijven (De Hart, 1999a).
3. Op deze kwestie, alsook op mogelijke redenen voor de afwijkingen, wordt door Knulst en Van Eijck (2002: 86) nader ingegaan. In de regressie-analyses van paragraaf 5 is het effect van de naar boven afwijkende enquêtescores in 1995 enigszins geneutraliseerd door steeds een dummy-variabeledummyvariabele voor het meetjaar 1995 op te nemen.
4. Bij die laatste is overigens ook sprake van nieuwe uitingen van altruïsme, zoals donaties voor Amnesty International, Greenpeace en dergelijke.
5. De volledige tabellen behorende bij dit artikel, inclusief de effecten van de controlevariabelen, zijn op te vragen bij de eerste auteur.

6. Hoewel bij afzonderlijke predicties per geslacht de schatting voor mannen – anders dan voor vrouwen – een lichte teruggang opleverde, bleef er in beide gevallen een groot verschil tussen voorspeld en waargenomen gemiddelde.
7. Dit blijkt overigens mee te vallen: van de hoofdefecten in Tabel 4 verdwijnt alleen het positieve effect voor de categorie 76 jaar en ouder.
8. Aangezien het referentiecohort 1925-1939 zich niet bij alle typen vrijwilligerswerk door een hoge mate van participatie onderscheidde – bijvoorbeeld niet bij kind en school – wijken niet alle gemiddelden van de jongere cohorten er in significante mate van af.

Literatuur

- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Londen: Sage.
- Becker, H.A. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Bekkers, R. & Graaf, N.D. de (2002). Verschuivende achtergronden van verenigingsparticipatie in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 77, 338-360.
- Broek, A. van den, Knulst, W. & Breedveld, K. (2000). *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995*. Den Haag: SCP.
- Coffé, H. 2002. De sociaal-culturele breuklijn en maatschappelijke betrokkenheid. *Mens en Maatschappij*, 77, 319-337.
- Daal, H.J. van (1994). Hedendaags vrijwilligerswerk: gedaanten, identiteit en aantrekkingskracht. In P. Dekker (red.), *Civil society: verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk* (pp. 201-219). Rijswijk: SCP.
- Dekker, P. (1999). De civil society als kader van onderzoek. In P. Dekker (red.), *Vrijwilligers vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief* (pp. 15-31). Den Haag: SCP.
- Dekker, P. & Hart, J. de (2002). Het zout der aarde: een analyse van de samenhang tussen godsdienstigheid en sociaal kapitaal in Nederland. *Sociale Wetenschappen*, 45, 45-61.
- Eijck, K. van & Knulst, W.P. (2001). Typen vrijwilligers en hun achtergronden. *Vrijtijdstudies*, 19(4), 5-21.
- Hart, J. de (1999a). Langetermijntrends in lidmaatschappen en vrijwilligerswerk. In P. Dekker (red.), *Vrijwilligers vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief* (pp. 33-68). Den Haag: SCP.
- Hart, J. de (1999b). Godsdienst, maatschappelijke participatie en sociaal kapitaal. In P. Dekker (red.), *Vrijwilligers vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief* (pp. 207-248). Den Haag: SCP.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Knulst, W. & Eijck, K. van (2002). *Vrijwilligers in soorten en maten II: ontwikkelingen in de periode 1985-2000*. Tilburg: Faculteit der Sociale Wetenschappen, Universiteit van Tilburg.
- Lindenberg, S. (1982). Sharing groups: Theory and suggested applications. *Journal of Mathematical Sociology*, 9, 3-62.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. In P. Kecskemeti (red.), *Essays on the sociology of knowledge* (pp. 276-322). New York: Oxford University Press.

- Postman, N. (1992). *Technology: The surrender of culture to technology*. New York: Knopf.
- Putnam, R.D. (1995). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS: Political Science & Politics*, 28, 664-683.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Rapoport, R. & Rapoport, R.N. (1978). *Leisure and the family life cycle*. Londen: Routledge & Kegan Paul.
- SCP (2000). *Sociaal en cultureel rapport 2000: Nederland in Europa*. Den Haag: SCP.
- SCP (2001). *Trends in de tijd: een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening*. Den Haag: SCP.
- Uslaner, E.M. (1999). Vrijwilligerswerk en sociaal kapitaal: Effecten van vertrouwen en religie op participatie in de Verenigde Staten. In P. Dekker (red.), *Vrijwilligers vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief* (pp. 181-205). Den Haag: SCP.
- Wilkinson, J. & Bittman, M. (2000). *Volunteering: The human face of democracy*. Sydney: Social Policy Research Center.
- Willems, L. (1994). Burgerzin en vrijwillige zorg. In P. Dekker (red.), *Civil society: verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk* (185-200). Rijswijk: SCP.